

Univerzitet u Beogradu - Filozofski fakultet
Institut za sociološka istraživanja

NEIZBEŽNOST INTERKULTURALNOSTI

Urednik: Nemanja Zvijer



Neizbežnost interkulturalnosti
Urednik: Nemanja Zvijer
Prvo izdanje, Beograd 2024.

Izdavač
Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet
Institut za sociološka istraživanja
Čika Ljubina 18–20,
Beograd 11000, Srbija
www.f.bg.ac.rs

Za izdavača
Prof. dr Danijel Sinani
dekan Filozofskog fakulteta

Recenzenti
Prof. dr Dušan Mojić
Doc. dr Milica Vesković Anđelković
Doc. dr Irena Petrović

Dizajn naslovne strane
Marko Drezgić

Lektura i korektura
Svetlana Stojković

Priprema za štampu
Dosije studio, Beograd

Štampa
JP Službeni glasnik, Beograd

Tiraž
100

ISBN 978-86-6427-323-7

Izdavanje zbornika radova finansijski je podržalo
Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije
u sklopu finansiranja naučnoistraživačkog rada
na Univerzitetu u Beogradu – Filozofskom fakultetu
(broj ugovora 451-03-66/2024-03/ 200163)

SADRŽAJ

- 7 | *Nemanja Zvijer*
Uvodna reč
- I. INTERKULTURALNOST I DRUGOST
- 13 | *Dražen Pavlica*
Postmoderna kultura u ogledalu hibridnosti i stranosti
- 28 | *Branislav Filipović*
Ahasferičnost savremenog straha: restauracija populističke netrpeljivosti u multikulturnom kontekstu
- 44 | *Nemanja Zvijer*
Vizuelni zaokret u interkulturnoj perspektivi
- 64 | *Vlatko Ilić, Milena Toković*
Migranti na sceni i iza scene: svet umetnosti i migrantska kriza
- 88 | *Etami Borjan*
Promišljanje eurocentrizma u postkolonijalnom etnografskom filmu i autohtonom filmskom stvaralaštvu
- 109 | *Nebojša Đorđević*
Romi u savremenom srpskom filmu: nastavak pogrešnog predstavljanja i praksa *pobeljivanja*
- 127 | *Milica Stojanović*
Homoseksualnost ili homofobija – šta je „neafričko“?
Primeri iz južnog dela Afrike
- 141 | *Andrija Golubović, Dušanka Milosavljević, Danilo Pupavac*
Širenje homofobije kao zaraze: kritička analiza homofobnog diskursa o epidemiji majmunskih boginja u Srbiji 2022. godine kroz prizmu glokalnosti

II. IDENTITETI U OGLEDALU INTERKULTURALNOSTI

- 171 | *Jelena Riznić*
Identitetske politike u XXI veku: uvažavanje razlika ili univerzalizacija partikularnosti?
- 191 | *Muedib Šahinović*
Politički identitet Evropske unije: legitimiranje nadnacionalnog identiteta evropskog multiverzuma
- 212 | *Sanja Stojiljković, Danijela S. Petrović, Nataša Simić*
Etnički i religijski identitet učenika pripadnika većinske grupe i manjinskih grupa u Srbiji
- 234 | *Helena Glavaš*
Fragmentirani identitet portugalskih povratnika na primjeru romana *O Esplendor de Portugal* Antónia Loba Antunesa

III. INTERKULTURALNE KOMPETENCIJE I
KULTURNO NASLEĐE

- 263 | *Milana Vinokić, Stefan Zdravković*
Važnost interkulturalne komunikacije i interkulturalne kompetentnosti za funkcionisanje radnih organizacija
- 282 | *Anđela Đukić, Aleksa Novaković*
Savremene transformacije gradova – arhitektura Niša kao nosilac interkulturalnosti
- 305 | *Đokica Jovanović*
Rusija i hegemonija
- 323 | *Stefan Mandić*
Ekonomski i ideološki položaj nerazvijenih zemalja i potencijal za njihovu emancipaciju
- 348 | *Nada M. Sekulić*
Kulturno nasleđe i društveni okviri nastanka časopisa *Kulture Istoka*
- 362 | *Dragan Čihorić*
Konvergencija ili evropsko kulturno iskustvo. Sarajevski *Izraz* tokom 1957.

Jelena Riznić¹

Institut društvenih nauka

Identitetske politike u XXI veku: uvažavanje razlika ili univerzalizacija partikularnosti?

Apstrakt: Cilj rada je da ukaže na određena pitanja i smerove kritike koji se tiču identitetskih politika kao dominantnog oblika artikulacije političkih zahteva, koji ujedno zadaje i okvire političkog organizovanja različitih društvenih grupa od sedamdesetih godina XX veka naovamo. Bez obzira na smerove kritike, društveni teoretičari se danas slažu oko jednog – koncept identiteta je neophodan za razumevanje savremenog političkog diskursa, ali i sopstva, društvenih pokreta, mogućnosti otpora i solidarnosti. Kritičari, s druge strane, naglašavaju da je validiranje individualnih identiteta tek razorena fasada istinske jednakosti, istovremeno ukazujući na problematične tendencije koje se odnose na (ne)mogućnost pregovaranja o političkim zahtevima pojedinačnih identiteta. Rad će ukazati na istorijat identitetskih politika, razvoj ovog koncepta, kao i na različite perspektive iz kojih dolazi kritika, leve i feminističke.

Ključne reči: identitetske politike, političko organizovanje, diverzitet, ljudska prava

1. Uvod

Bilo da smo „zagovornici“ ili kritičari politika identiteta, u savremenom političkom diskursu – teorijskom i realpolitičkom – ne možemo izbeći identitetske politike kao dominantan oblik političkog organizovanja i artikulacije političkih zahteva. Identitetska pitanja i razlike u okviru političke teorije artikulisani su kroz spor koji postoji od osnivanja liberalnih demokratija i koji se odnosi na način na koji se politička zajednica uspostavlja i legitimise. Borba za društveni i politički status različitih identiteta (kroz koncepte multikulturalizma, politika razlike, politika identiteta, politika priznanja, demokratije razlike itd.) otvorila je veliku debatu kako

1 jelena.riznic@hotmail.com; jriznic@idn.org.rs

u okvirima političke i društvene teorije, tako i u okvirima političkog organizovanja. Ova pitanja su ujedno povezana sa relacijom pojedinca i kolektiva. Savremeni demokratski sistemi predstavljaju plodno tlo za razvijanje identitetske strategije kao jedan od najznačajnijih izvora političkog delovanja za pojedince, organizacije i zajednice.

2. Kontekstualni okvir: rađanje identitetskih politika

Identitet predstavlja „meta“ koncept u društvenoj teoriji koji ima smisla u promišljanju pojedinaca, koliko i kolektiviteta i ujedno je značajan za teorijske debate o odnosu ova dva nivoa – pojedinca i društva. Za svega nekoliko decenija, identitet je postao jedan od centralnih koncepata u društveno-humanističkim naukama, ali se ne iscrpljuje samo u ovom kontekstu. Iako se o „uzletu“ identiteta može govoriti u poslednjih nekoliko decenija, o samom pojmu se može govoriti kao o pojmu „bez istorije“ koji seže do porekla misli (Halpern, 2009: 17). Oksfordski rečnik engleskog jezika upućuje na poreklo pojma identitet iz latinskog jezika, i to od *idem*, što znači „isti“, sa dva osnovna značenja: time se ukazuje na istovetnost objekta i doslednost ili kontinuitet koji je osnova za uspostavljanje i shvatanje određenosti i osobenosti nečega (Jenkins, 2008: 17). To je istovremeno važno i za shvatanje sopstva kod pojedinca, kao i za shvatanje grupnih identiteta (različitosti u odnosu na druge i određenog kontinuiteta kroz vreme).

Šezdesetih godina se i u društvenim naukama – pre svega u okviru američke sociologije – pojavljuje koncept identiteta, prevashodno kroz simbolički interakcionizam. Čarls Horton Kuli (Charles Horton Cooley) i Džordž Herbert Mid (George Herbert Mead) govorili su o „sebi“ i kako se sopstvo razvija kroz uočavanje percepcije drugih. „Sopstvo“ je termin koji dominira sve do šezdesetih godina XX veka, kada Erving Gofman (Erving Goffmann) uvodi koncept identiteta, a Piter Berger (Peter Berger) daje značajno mesto identitetu u teoriji o ulogama i referentnim grupama (Swingewood, 1984). Identitet i identifikacija su bili značajni i u psihoanalitičkom pravcu – Frojd (Sigmund Freud) je identifikaciji davao značajno mesto u razumevanju procesa u kom se dete poistovećuje sa predmetima ili spoljnim ličnostima. Drugim rečima, postojali su različiti putevi širenja u različitim kontekstima. Upravo zato je upotreba koncepta identiteta vrlo brzo postala široka i nedovoljno određena da je postalo gotovo nemoguće odrediti o čemu sve mislimo kada govorimo o identitetu.

Termin *politika identiteta* je „mlađi“, poslednjih decenija se intenzivno koristi u humanističkim naukama i političkoj teoriji za opisivanje različitih fenomena – multikulturalizma i interkulturalizma, borbe za ženska

prava i feministički pokret, građanska prava, LGBT+, separatističke i nacionalističke pokrete u Kanadi, Španiji, postkolonijalnoj Africi, postsocijalističkim zemljama istočne Evrope itd. Postoje različita tumačenja koncepta identitetskih politika i identiteta kao takvog. Meri Moran (Marie Moran) u svom tumačenju politika identiteta oslanja se na kulturno-materijalističku paradigmu Rejmonda Vilijamsa (Raymond Williams) kojom se ideja identiteta smešta u specifičan društveno-istorijski kontekst. Time se pojam ograničava na političko delovanje koje je direktno mobilisano konceptom identiteta, što je odlika fenomena koji je nastao u drugoj polovini XX veka kroz delovanje aktivističkih grupa (i različitih borbi za socijalnu pravdu šezdesetih i sedamdesetih godina XX veka u SAD) i kroz akademske radove (Moran, 2015; Moran, 2018).

Drugi autori smatraju da je takvo tumačenje ograničavajuće jer vezuje primenu termina za konkretnu društveno-istorijsku manifestaciju i time sužava eksplanatorni potencijal ovog koncepta. U skladu s tim, primeri onoga što se danas naziva identitetskim politikama mogu se naći i u drugim društveno-istorijskim kontekstima, bez obzira na to da li su ovi oblici političkog delovanja prepoznati i imenovani na taj način (Kurzweily, Pérez, Spiegel, 2023). Hauard Viarda (Howard Wiarda) tako politike identiteta povezuje sa aktivizmom ili nekim vidom političkog organizovanja oko kategorija roda, klase, rase, etničke pripadnosti, plemena, klase, seksualnosti itd. smatrajući da politike identiteta nisu nove, ali da je ovaj termin aktuelan poslednjih tridesetak godina (Wiarda, 2014).

S tim u vezi, promišljanje problema pojedinačnih društvenih grupa, njihovog položaja u empirijskoj društvenoj stvarnosti ili potencijalnih rešenja su naravno postojala i pre šezdesetih godina. Često se kao autorima „protoidentitetskih“ ideja proglašavaju Meri Vulstonkraft (Mary Wollstonecraft) i Franc Fanon (Frantz Fanon) (Heyes, 2020). Mnogo pre drugog talasa feminizma i konceptualizacije ženskog subjekta i različitih problema ženske egzistencije, Meri Vulstonkraft je govorila je „odbrani prava žena“, problematizujući društveni položaj polovine čovečanstva (Vulstonkraft, 1994). Pre Crnih pantera i Martina Lutera Kinga (Martin Luther King) u SAD, Franc Fanon je u svojoj knjizi *Crna koža, bele maske* napisao: „Crni čovek ne postoji, kao što ne postoji ni beli čovek“ (Fanon, 2015). Ovim je ukazivao na provizornost, pa i iluzornost rasnih kategorizacija i rasnog obeležja pogleda na svet. Kenan Malik, s druge strane, naglašava da koreni identitetskih politika nisu u progresivnoj lewici ili liberalizmu kao takvom, već u osamnaestovekovnoj reakcionarnoj desnici i njenoj konceptualizaciji rase (Malik, 2023). Drugim rečima, elementi identitetskih politika i načini artikulacije političkih ciljeva uočljivi su i u starijim političkim borbama, posebno u vezi sa ženskom borbom i protiv ropstva a, kako neki autori naglašavaju, i za ropstvo. Međutim, tek su različite strukturne promene i

pojava društvenih pokreta označili početke identitetskih politika u onom smislu u kom i danas govorimo.

Dodatan problem u definisanju politika identiteta je i praktična primena ovog pojma, često u derogativnom kontekstu, ali bez jasnog određenja o čemu je zapravo reč. Za razumevanje koncepta o kom ćemo govoriti u ovom radu, te za jasniju sliku o tome za koje bi se društvene pokrete moglo reći da su zagovornici identitetskih politika, spomenućemo definiciju Nensi Vitijer (Nancy Whittier). Prema ovoj sociološkinji, „politika identiteta“ se odnosi na političko organizovanje oko specifičnog iskustva, perspektive ili kolektivnog identiteta u sociološkom smislu (Whittier, 2017), a cilj političkog organizovanja je upravo postizanje veće vidljivosti datog identiteta. Društveni pokreti koji su bili, uslovno rečeno, najuspešniji u SAD (poput feminističkog i građanskog pokreta), bili su okupljeni oko ideje da su identiteti resursi iz kojih se mogu crpsti znanja koja su relevantna za društvene promene, kao i da grupe koje su potlačene treba da budu na čelu borbe za sopstveno oslobođenje (*Ibid.*).

S druge strane, kada govorimo o vrtoglavom usponu koncepta identiteta u društvenim naukama i o novim oblicima političkog organizovanja koji zagovaraju ili predstavljaju politike identiteta, najčešće govorimo o kontekstu SAD. Politički kontekst u SAD je značajno ojačao identitetsku terminologiju, kako u medijskom vokabularu, tako i u političkoj i društvenoj analizi. Sa pojavom Crnih pantera i ukazivanjem na društveni položaj afroameričke manjine u SAD, i druge manjine su zahtevale priznavanje sopstvenih specifičnosti, što je označilo neku vrstu identitetskog zaokreta. Kako je naglašavao Rodžers Brubejker (Rodgers Brubaker), iskustvo koje su Afroamerikanci imali sa konceptom „rase“ kao nametnute kategorizacije, ali i kao okvira samoidentifikacije, bilo je odlučujuće ne samo za pregovaranje o njihovom položaju već i kao model za identitetske zahteve svih vrsta, uključujući i one koji se odnose na pol, seksualnu orijentaciju ili etničku pripadnost (Brubaker, 2001). Identitet i identifikacija sa određenom kategorijom postali su ključni za razumevanje sebe i sopstvenog mesta u društvu i ujedno reper kako se politički organizovati i van konteksta američkog društva. Upravo se nameće pitanje da li je moguće „prepisivati“ ta rešenja i primenjivati ih u drugačijim kontekstima.

Pitanje je, dakle, zašto je problem identiteta zadobio toliki značaj u savremenim političkim konstelacijama, sa obe strane političkog spektra. Bez obzira na način referisanja na poslednje decenije XX veka i kako su ove promene analizirane i opisane u literaturi, postoji slaganje o postojanju strukturne rekonfiguracije sveta i efektu ovih materijalnih promena na političko polje. Globalizacija, krovni termin za različite procese koji su započeti poslednjih decenija XX veka, označila je promene i u političkoj

areni. Rečnik društvenih nauka (Calhoun 2002: 192) globalizaciju definiše kao „opšti termin za širenje različitih oblika ekonomskih, političkih i kulturnih aktivnosti izvan nacionalnih granica“. Time se ukazuje na sveobuhvatnost ovog fenomena, to jest na različite aspekte društvenog života na koje globalizacija utiče. Bauman, s druge strane, govori o „kompresiji vremena i prostora“ (Bauman, 1998), dok drugi autori ukazuju na stvaranje „globalne svesti“ – od komunikacionih mreža i nove tehnologije, novih načina i brzine putovanja po svetu, značaja multinacionalnih korporacija kao entiteta (u ekonomskom, ali i kulturnom smislu), do „dekontekstualizacije“, odnosno ideje da mesto nije toliko relevantno za život pojedinca ili grupa kao što je to nekada bio slučaj (El-Ojeili, Hayden, 2006: 13).

Iako se naglašava proces uniformizacije sveta – ekonomske, političke i kulturne – jasno se mogu mapirati i odgovori na ova nastojanja, upravo kroz naglašavanje kulturnih raznolikosti koje suštinski počivaju na identitetskim pitanjima. Taj „kulturni zaokret“, kako mnogi autori nazivaju ponovnu zainteresovanost za kulturu, predstavlja važan aspekt jačanja identitetskih politika (Bauman, 1998; Touraine, 1981). Međutim, dok sa jedne strane postoji tendencija ka uniformizaciji, ujedno se stvaraju i različiti mehanizmi kulturno-identitetskih otpora. Serž Latuš (Serge Latouche) globalizaciju vidi kao „stroj za mrvljenje kultura“ koje, iako pod pritiskom tržišnog fundamentalizma i kulturne relativizacije, ipak traže sebe i sopstvenu autentičnost (Latouche, 2005). U stvari, upravo su različite identitetske ose ono što opstaje, ili barem postoji jaka borba za opstanak. Za razliku od toga, ekonomski i politički sistemi teže uniformizaciji usled postojanja jasni(ji)h instrukcija o ciljevima globalnog restrukturiranja. Iskustvo pokazuje i da pokušaji promene u okviru političkog ili ekonomskog podsistema, koji nisu u skladu sa idejama međunarodnih institucija kao glavnih stožera poželjnih vrednosti, češće nailaze na radikalnije otpore koji dolaze upravo iz ovih ključnih međunarodnih institucija (npr. u slučaju Sirize). U tom smislu, kulturni podsistemi kroz pitanje identiteta nastoje da se diferenciraju u novoj globalnoj slici sveta. Drugim rečima, kreativne intervencije u ovim podsistemima češće nailaze na radikalnije otpore u odnosu na kulturni podsistem kroz pitanje identiteta.

3. Novi društveni pokreti i politike identiteta

Politika identiteta je, kako je ranije naglašeno, nova forma politike koja dobija na značaju sedamdesetih godina prošlog veka, iako se elementi ovih politika mogu videti i u ranijim političkim borbama za prava žena na osnovu pola, kao i protiv ropstva. Više autora i autorki naglašavaju da su građanska prava osnovna pretpostavka politika identiteta (Schlesinger,

1991; Bernstein, 2005). Pojava novih društvenih pokreta sedamdesetih godina označila je promenu i u oblicima političkog organizovanja, kao i u oblicima zagovaranja za prava pojedinačnih, marginalizovanih društvenih grupa. Nasuprot masovnim radničkim pokretima, na istorijsku scenu su stupili društveni pokreti koji su se organizovali oko drugih osa identiteta poput pola, rase, seksualne orijentacije, etničke pripadnosti itd. Ujedno se u tome videla razlika i između tradicionalnih radničkih pokreta i ovih organizacija – fokus je bio na civilnom društvu i pravima pojedinaca koji su bili potlačeni u okviru građanskog društva, dok se klasa videla kao još jedan od mogućih identiteta i izvora društvene potlačenosti.

Teorija novih društvenih pokreta posmatra ove promene u političkoj areni kao istorijski nove oblike kolektivne akcije koje su proistekle iz strukturnih modernizacijskih promena (Melucci, 1989), kao i prelaska na postindustrijsko društvo (Touraine, 1981). Jedan od osnovnih ciljeva ove teorije je i odgovor na pitanje zašto ljudi politički delaju na određeni način; posebno se obraća pažnja na razlike koje postoje u oblicima organizovanja radništva (oko klasnog pitanja) i onih koji uzimaju u obzir i druge oblike društvene potlačenosti (Johnston et al. 1994). Pomenute makrostrukturne promene uticale su i na proizvodnju „postmaterijalnih vrednosti“ koje se odnose na postizanje demokratije pre nego na bavljenje ekonomskim odnosima (Inglehart, 1990). Drugim rečima, novi društveni pokreti su bili usmereni na transformaciju civilnog društva (Habermas, 1985).

Prema nekim teoretičarima, ciljevi novih društvenih pokreta iz sedamdeset godina bili su proširenje slobode, borba za slobodu izbora i mogućnost izražavanja identiteta i novih stilova života (Bernstein, 2005). Ovi pokreti su, stoga, doveli u pitanje dominantne normativne kodekse (u različitim sferama – politici, kulturi itd.), dok se kroz politike identiteta dodatno postavlja pitanje kako se različitost u jednom društvu reguliše. Ovde poseban značaj imaju pitanja multikulturalizma te kako istovremeno odbraniti prava pojedinačnih manjinskih zajednica, ali i građanska prava svakog čoveka, onda kada su ove dve kategorije u koliziji.

Pitanje novih društvenih pokreta i rast politika identiteta posebno je značajno u kontekstu rasta konzervativnih društvenih pokreta koji bi takođe mogli biti smatrani novim društvenim pokretima (Pichardo, 1997; Malik, 2023) zbog njihove usmerenosti na identitet, kulturu i vrednosti. Identitarski pokreti širom sveta govore u prilog ovome, kao i čitav niz nacionalističkih pokreta ili na primer pokreta za ukidanje prava na abortus. S druge strane, uviđa se i razlikovanje tendencija koje postoje u okviru samih društvenih pokreta; Turan je pravio ontološku razliku između politika identiteta i novih društvenih pokreta. S tim u vezi, Turan nije smatrao ženske i lezbejske pokrete politikom identiteta jer se među njima uviđaju radikalne i inkluzivne tendencije, kao i sklonost ka kritici identitetskih

politika u određenim situacijama (Touraine, 1981). S druge strane, konzervativni društveni pokreti su, prema njemu, politike identiteta jer reaguju na ekonomske aspekte globalizacije i na promene u okviru nacionalnih kultura, kao posledica promena u ekonomskoj sferi, formirajući pokrete zasnovane na etničkoj pripadnosti, religiji ili nacionalizmu (*Ibid.*). Drugim rečima, politike identiteta podrazumevaju pokrete koji imaju ekskluzivne tendencije, umesto pokreta koji su zasnovani na različitim statusnim identitetima i u kojim se mogu smenjivati ekskluzivnost i inkluzivnost. Važno pitanje koje se u tom smislu nameće jeste – na koji način proceduralno postupati u kontekstu identitetskih politika? Kako znati gde su granice ili koji pokreti jesu u redu, a koji ne? Kako legislativno urediti ovo polje tako da se uzmu u obzir sve ove ontološke i epistemološke nijanse?

4. Leve kritike politika identiteta

Autori koje svrstavamo u ovaj segment rada imaju različite argumente kada je reč o politikama identiteta; ujedno, oni se ne moraju nužno izjašnjavati kao (neo)marksisti. Reč je o tome da su okosnice njihovih argumenata ono što ih povezuje sa marksističkom teorijom. Za početak, reč je o pretpostavci da je klasa jedini izvor eksploatacije i ugnjetavanja. Zbog toga se na identitetske politike gleda kao na strategije za ublažavanje nejednakosti, pre nego na suštinsko dovođenje u pitanje čitavog sistema; politike identiteta su pre značajne u simboličkom, kulturnom, pa i psihološkom smislu nego u sferi materijalnih odnosa (Bernstein, 2005). Kultura se u tom smislu posmatra kao „meka“ i od sekundarnog značaja u odnosu na ekonomiju koja predstavlja materijalnu bazu (Sewell, 1992).

Uistinu, pokreti koji su se pojavili šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog veka i sa kojim se povezuju politike identiteta o kojim govorimo i danas, i jesu pre svega preispitali dotadašnje shvatanje „građanina“ i građanskih prava. U skladu s tim, Kaufman definiše politiku identiteta kao „verovanje da je sam identitet – njegovo razrađivanje, izražavanje ili potvrda – odnova političkog delovanja“ (Kauffman, 1990: 67). Time su ove politike učinile vidljivim različite aspekte života (posebno marginalizovanih grupa) koji dotad nisu bili shvaćeni kao političko pitanje. U politikama identiteta, Kaufman razlikuje dva aspekta: jedan koji se u izvesnom smislu odnosi na strukture i kao takav je usmeren na institucije i drugi koji je usredsređen na lično izražavanje i prepoznavanje. U skladu s tim, Kaufman pridaje određenu vrednost delovanju koje je usmereno na strukture, dok drugo u potpunosti odbacuje kao „sebično“ (*Ibid.*). Dodatno, Kaufman je među retkim autorima koji razlikuju ova dva aspekta identitetskih politika; većina drugih autora političke zahteve koji su u vezi sa

društvenim identitetima smatra kulturnom politikom i kao takve odbacuje (Gitlin, 1994).

Politička teoretičarka Vendi Braun (Wendy Brown) prepoznala je da su marginalizovanost ili osećaj „povređenosti“, kako ona navodi, okosnica političkog organizovanja i artikulacije političkih zahteva. U svojoj knjizi *Stanja povrede: moć i sloboda u doba kasne modernosti*, Braunova je istraživala kako upravo osećaj nepravde i povređenosti može postati osnova za individualne i kolektivne oblike identiteta. Problem kod ovakvih političkih strategija je što mogu dati više moći represivnim političkim državnim strukturama, jer subjekte koji traže prava ovo može označiti nemoćnim i u stalnoj potrebi za regulacijom (Brown, 2020).

Druge kritike koje dolaze sa leve strane ideološkog spektra odnose se na fragmentaciju, to jest nemogućnost artikulacije univerzalne vizije društvene promene; nasuprot tome, reč je o sve većem broju partikularnih zahteva koji dovode do slabljenja levice. Različiti autori navode da politike identiteta vode do nemogućnosti formiranja širokih koalicija koje bi se borile za revolucionarne društvene promene (Kauffman 1990; Gitlin 1994, 1995; Harvey 1996; Hobsbawm, 1996; Piore, 1995). Harvi naglašava da je postmoderni zaokret (sa pravom) doveo u pitanje koncept društvene pravde; dodatno, reč je i o inflaciji argumenata, ali i lakoći dekonstrukcije ideja o društvenoj pravdi, s obzirom na individualne identitete i ono šta pojedinci u različitim kontekstima smatraju „praktičnim, instrumentalnim, emotivnim, političkim, ideološkim“ (Harvey, 2005). Situacioni karakter znanja je glavna karakteristika pristupa koji je simptomatičan i za politike identiteta; nema univerzalnih načela, već konkurentnih, fragmentiranih, heterogenih diskursa (o društvenoj pravdi ili nečemu drugom) iza kojih stoje određene „igre moći“ (*Ibid.*). Dodatno, sam Harvi naglašava da je o politikama identiteta, multikulturalnosti, različitosti i srodnim pojmovima teško razgovarati u apstraktnim kategorijama koje su izuzete od materijalnih okolnosti i empirijske društvene realnosti, zbog čega on svoju analizu i smešta u SAD. U tom kontekstu, Harvi zaključuje da je jedan od značajnih faktora slabljenja radničke politike bila sve veća fragmentacija progresivne politike oko partikularnih pitanja i uspon društvenih pokreta čija okosnica nije bila klasa već rod, rasa, etnička pripadnost, multikulturalizam, ekologija itd. Štaviše, naglašava on, ne samo da su ovi pokreti postali praktična alternativa klasičnoj radničkoj borbi već su neretko pokazivali i otvoreno neprijateljski stav prema takvoj politici. Na ove zaključke ćemo se vratiti sa problematizacijom feminističkog odnosa prema identitetskim politikama.

U sličnom ključu, i Vajt naglašava da se politikama identiteta i postmodernim poimanjem sveta stvara zapravo bipolarna pozicija; sa jedne

strane, reč je o želji za ukidanjem totalističkih i univerzalističkih koncepcija pravde, dok se, s druge strane, time neutralizuje borba protiv tlačenja. Budući da se izvor mnogih nepravdi u društvu smatra sistemskim, ukidanje koncepcija koje sa sobom nose univerzalnije principe uskraćuje mogućnost organizovanog otpora takvom sistemu (White, 1991: 115). Erik Hobsbawm (Hobsbawm) je takođe ukazivao na fragmentirajuću logiku politika identiteta tokom devedesetih godina. „Politički program leve je univerzalistički“, kaže on, „za sve ljude je. Bez obzira na to kako interpretiramo ove reči, to nije sloboda samo za akcionare ili crnce, već za svakoga. To nije jednakost samo za članove *Garrick* kluba ili osobe sa invaliditetom, već za svakoga. To nije bratstvo samo za stare studente koledža Iton ili homoseksualce, već za svakoga. A politika identiteta suštinski nije za svakoga, već za članove određene grupe“ (Hobsbawm, 1996).

I drugi autori upućuju slične kritike politikama identiteta kao obliku artikulacije političkih zahteva, smeštajući ova politička kretanja u specifičan društveni kontekst. Vrong (Wrong) smatra da je uspon savremenih politika identiteta posledica nepostojanja održivih alternativa kapitalizmu (Wrong, 2003). Dodatno, Vrong je smatrao da bi dalje ekonomske promene – pre svega recesija – mogle da izazovu ponovno interesovanje za klasne politike, te da bi se u tom slučaju politike identiteta kao pogrešne povukle. Langman takođe tumači politike identiteta kao pogrešan odgovor na brze strukturne promene, deindustrijalizaciju i ekonomsku dislokaciju (Langman, 1994). Neki drugi kritičari ipak priznaju da je „kulturna levica“ (sinonim koji se često koristi za politike identiteta), uticala na smanjenje različitih problema u Americi – rasizam, seksizam, homofobija. Rorti (Rorty) naglašava da je kulturna levica smanjila „sadržaj“ u SAD (Rorty, 1998: 83). Međutim, ova pozicija takođe ukazuje na to da je kulturna levica postala previše usredsređena na ova identitetska obeležja zbog čega se ne bave više u dovoljnoj meri eksploatacijom, klasom, siromaštvom, globalizacijom. Sve ovo pogoršava ekonomske nejednakosti (Bourne 1987, Gitlin 1995, Rorty 1998, Walzer 1996).

5. Feministički pristup politikama identiteta

Leve kritike identitetskih politika često ukazuju na fragmentaciju radničkih pokreta pitanjima roda i rase. S druge strane, savremene feminističke teorije vode „bitke“ u sopstvenim redovima, takođe oko identitetskih politika i strategija i ciljeva savremenog feminističkog pokreta. Identitetske politike su predstavljale značajan zaokret i u feminističkoj teoriji i praksi i najčešće se kao početna tačka identitetskih politika uzima proglas

Combahee River Collective u kom su crnačke feministkinje naglašavale jedinstvenost sopstvenog iskustva kao osnove ugnjetavanja (*Combahee River Collective*, 1977). Nakon prvog talasa feminizma koji je prihvatao liberalni koncept „građanina“ sa ciljem integracije žena u ovaj koncept, feminizam drugog talasa je revidirao dato stanovište, ukazujući na zablude; koncept „građanina“ nije neutralan, već je reč o muškarcu i njegovim privilegijama u društvu. Žene se ne mogu uklopiti u takav koncept, niti bi trebalo (Graham, 1994).

Nasuprot ovome, feminizam drugog talasa i posebno radikalnofeministička teorija unutar ovog talasa insistirali su na afirmaciji žena kao političkih subjekata (Graham, 1994; Millett, 1970, Pateman, 1988; Firestone, 1970). Problematizacija različitih oblika nasilja nad ženama bila je zasnovana na razumevanju polne uslovljenosti opresije nad ženama (MacKinnon, 1976). Još važnije, umesto podele između javne i privatne sfere koja predstavlja temeljnu osobinu liberalne ideologije, feminizam drugog talasa problematizuje različite aspekte ženskog iskustva uz krilaticu „lično je političko“. S druge strane, kritike koje su upućivane radikalnom feminizmu mahom su se odnosile na navodnu uniformnost kategorije žene (pod kojom se podrazumevala „srednjoklasna bela, heteroseksualna žena“), kao i na esencijalistički karakter ovih definicija. Pitanja koja ostaju nerešena u najvećoj meri do danas tiču se upravo ovih kritika: šta se danas dešava sa identitetom žene i po kom osnovu se zastupaju prava žena s obzirom na odbacivanje ove takozvane uniformne kategorije? Kako se to manifestuje u polju praktičnih politika?

Krajem osamdesetih godina XX veka objavljen je članak Linde Alkof (Linda Alcoff) „Kulturni feminizam nasuprot poststrukturalizmu: kriza identita u feminističkoj teoriji“. U ovom članku, Linda Alkof se bavila krizom koja je dominirala u feminističkoj teoriji u ovom periodu i koja se ticala adekvatne definicije „žene“ u feminističkoj teoriji i praksi. „Kriza identiteta“ o kojoj je govorila u svom članku, odnosila se kako na rastući značaj debate (ili sukoba) u feminističkim krugovima oko ovog pitanja, tako i na rastući značaj politika identiteta. Ovaj oblik artikulacije političkih zahteva Linda Alkof prepoznaje kao polaznu tačku za političko delovanje, akciju i određivanje političkih stavova (*Ibid.*). Prema njoj, politika identiteta nije bila okosnica krize u feminističkoj teoriji i pokretu. Pravo pitanje i prava kriza odnosila se na definisanje nove paradigme za feminizam. Međutim, ova kriza će uskoro prerasti u problem između politike i identiteta, pa i unutar same feminističke teorije.

Ključna tema trećeg talasa feminizma su, dakle, postali problemi mnogostrukosti ženskih identiteta. Stiče se utisak da se u mnogo većoj meri govori o mnogostrukosti identiteta žene, ali ne i o samom značenju

pojma „žene“ (Walker, 1995; Findlen, 1995). Suzan Hekman tvrdi da savremene feminističke teorije identiteta ostavljaju brojna pitanja nerešenim (Hekman, 1999). Treći talas feminizma donosi sa sobom ideju o mnogostrukosti identiteta, ali ostaje pitanje kako sve ove različite identitete pomiriti međusobno, ne samo na subjektivnom planu već i kroz praktične politike. Ranije pomenuta Vendi Braun i u ovom smislu strahuje od trajne i konačne viktimizacije kroz priznavanje putem identitetskih politika – politički identitet koji je utemeljen na normativnim definicijama završava upravo paradoksalno fiksiran, iako je postojao cilj da se ovaj identitet dekonstruiše. Politika identiteta stoga podrazumeva prihvatanje i fiksiranje identiteta žrtava koji su nametnuti i održavaju se kroz hegemonu političku moć (Brown, 1995). Iako se Braunovoj može zameriti ideja o trajnoj i konačnoj viktimizaciji žena, ostaje značajno zapažanje da jednom zakonski prepoznat identitet više ne može da pretenduje na fluidnost ili kontingentnost na način koji to zagovaraju ove teorije.

Čitav niz feminističkih autorki su zagovarale odbacivanje stabilnog identiteta žene upravo uz ove argumente. Kako navodi Vest: „Osnovne karakteristike nove kulturne politike različitosti su: odbacivanje monolitnog i homogenog u ime raznolikosti, mnogostrukosti i heterogenosti; odbacivanje apstraktnog, opšteg i univerzalnog u korist konkretnog, specifičnog i posebnog; i istorizacija, kontekstualizacija i pluralizacija istaknutih kroz kontingentnost, privremenu prirodu, varijabilnost, probnu prirodu, promenljivost i fluidnost“ (West, 1995: 147). Autorka koja je u najvećoj meri promenila kurs feminističkih teorija identiteta i politika identiteta, upravo u skladu sa navedenim opisom, bila je Džudit Butler.

Već u prvih nekoliko stranica svoje knjige *Nevolje sa rodom*, Butlerova ukazuje da je osnovni predmet njene analize kritika identiteta „žene“, kao i politika koje su povezane sa ovim identitetom (Butler, 2010). Usmeravajući kritiku ka univerzalnog modernističkog subjektu, Butlerova tvrdi da modernistički subjekt počiva na ontološkoj grešci. Nema, tvrdi ona, „postojane supstance“ nazvane „muškarac“ ili „žena“, već se ovi identiteti stvaraju kroz obavezno uređenje atributa u koherentne rodne sekvence (*Ibid.*). Ontološka pretpostavka modernističkog subjekta je, dakle, netačna: „Ne postoji rodni identitet iza izraza roda“ (*Ibid.*: 25); telo sa rodnim obeležjima „nema ontološki status izvan različitih činova koji čine njegovu stvarnost“ (*Ibid.*: 136). Ova ontološka fikcija sadržana u identitetu žene, prema Butlerovoj, prikriva način na koji je konstituisana, zbog čega ona nastoji da stvori genealogiju roda koja ima za cilj otkrivanje slučajnih činova koji stoje iza „prirodne“ nužnosti (Butler, 2010: 35). Kako bi dokazala ova dva argumenta, Butlerova je razradila alternativnu teoriju roda: performativnost. Ona ovu tezu kasnije razrađuje u svojoj knjizi *Tela*

koja nešto znače iz 1993, naglašavajući da je njen cilj bio da definiše pol kao performativnost, kao ponovno izvođenje normi koje čine subjekat, pri čemu nije reč o slobodnoj igri, već o procesu koji je ograničen hegemonijom specifičnih rodno-određenih normi (Batler, 2001). U tom smislu, Batlerova je protiv politika identiteta jer politika „žene“ počiva na ontološkoj zabuni i kao takva prikriva mehanizme koji čine podređenost žena. Dekonstrukcijom ovih politika može se utvrditi i kako se taj identitet konstruiše (Batler, 2010).

Da li razgradnja koncepta žene zaista dovodi u pitanje i identitetske politike kao način artikulacije političkih zahteva marginalizovanih grupa? Da li politički subjekt žene pretpostavlja ujedno i stabilnu kategoriju pola? Na implikacije koncepcije identiteta Džudit Batler u aktuelnim teorijskim raspravama i polju praktičnih politika vratićemo se kasnije. Poreklo „destabilizacije“ značenja pola potiče iz više izvora (Foucault, 1976; Gatens, 1983), ali se čini da se krajnje implikacije ideje o konstruisanosti polova odnedavno počinju značajnije uviđati. Na teorijskom planu, Hekmanova naglašava grešku u razumevanju razlike između epistemološke analize identiteta i iskustva identiteta u svakodnevnom životu. Na epistemološkom nivou se može znati da je identitet konstrukcija različitih elemenata u konkretnom društvu, dok na iskustvenom nivou mora postojati ideja o stabilnosti i kontinuitetu bića (Hekman, 1999).

Na ovom mestu ćemo napomenuti da postoje i feminističke perspektive koje ukazuju na značaj kolektivnih identiteta liberalne teorije, te zaštite koju ovi identiteti pružaju. Džin Elštajn (Jean Elshtain) definiše politiku identiteta kao zamenu javnih ciljeva i svrha privatnim identitetima; na mesto građanina dolaze povređeni članovi grupe koja se samoidentifikuje (Elshtain, 1995: 53). Elštajnova dodatno ukazuje na dalekosežne posledice ovakve „retribalizacije“, kako naziva beskonačno deljenje na pojedinačne identitete, na urušavanje demokratije i privid lažne jednakosti (*Ibid.*).

Sa ovim koncepcijama dolazi i niz teorijskih i praktičnih problema i u ovom radu će biti pomenuta dva koja su locirana kao najznačajnija. Kao što je ranije naglašeno, jedan od najvećih zaokreta u feminističkoj teoriji trećeg talasa ticao se redefinisanja odnosa između pola i roda. Ranija pretpostavka je podrazumevala da je pol biološka kategorija, a rod skup društveno konstruisanih očekivanja normi, uloga i vrednosti koje se pripisuju na osnovu pola. Umesto toga, treći talas feminizma je uveo drugačiju koncepciju – pol se sve više prepoznaje kao socijalno-istorijski proizvod i stvar kontigencije, a ne kao fiksna, transistorijska kategorija (Adkins, Leonard, 2005: 15). S druge strane, različite feminističke teoretičarke su odbacivale kategoriju roda upravo zato što su naglašavale da ova koncepcija roda zapravo *naturalizuje* pol. Brojne francuske feministkinje su umesto

„roda“ koristile formulaciju o „društvenim odnosima polova“ (*rappports sociaux de sexe*) ili su govorile o „razlikama“, snažno se protiveći valorizaciji koncepta ženstvenosti (Mathieu, 1977; Guillaumin, 1979; Delphy, 1976). Drugim rečima, pol i jeste društvena kategorija upravo zato što ima svoje mesto u odnosu na sredstva reprodukcije (bez obzira na ostvarenje potencijala za reprodukciju), na društveni položaj koji je uslovljen telesnošću, podelom rada, seksualnošću, nasiljem, socijalizacijom, organizacijom porodice kao institucije itd. Pol nije fiksirana kategorija, ali ne zato što je društveno konstruisana na način za koji to tvrde teoretičarke trećeg talasa feminizma; stvar je u razumevanju odnosa koji čine i konstruišu društvenu kategoriju pola (Juteau-Lee, 1995).

Jedan od najvećih problema u vezi sa koncepcijom društvene konstruisanosti pola jesu političke implikacije koje idu uz to, a odnose se na mogućnost identifikacije sa polom. Poslednjih decenija se to pre svega odražava na odnos između ženskog pokreta i pokreta za prava transrodnih osoba. U ovom radu neće biti detaljnijeg predstavljanja ovog problema, već će se ukazati na praktične implikacije koje se tiču politika identiteta. Ukoliko nema stabilnog značenja pojma „žene“, to jest subjekt žene ne postoji u onom obliku u kom je moguće zagovarati određena prava po osnovu pola (kako je ranije definisan u ovom radu), u tom slučaju ostaje individualistička perspektiva. Međutim, upravo u tome leži problem identitetskih politika na koji su različiti autori i autorke upozoravali – iako je reč o individualističkoj perspektivi, tvrdnje o bivanju ženom jesu političkog karaktera zato što sa sobom povlače i određene politike u svim ili barem u većini konteksta. Ti konteksti se odnose na zdravstvene sisteme, zatvorske ustanove, ženske prostore, sport, seksualnost, seksualne odnose itd. Poslednjih godina postoji snažan sukob između zagovornika politika koje pre svega uzimaju pol kao relevantnu kategoriju (koje se često nazivaju rodno-kritičkim feminizmom) i onih koji govore o rodnom identitetu i mogućnosti identifikacije (pri čemu se ovo pre svega odnosi na mogućnost transrodnih osoba da budu tretirane kao pripadnici ženskog ili muškog pola, bez obzira na sopstveni pol, mada se ovo najčešće postavlja kao pitanje u slučaju osoba muškog pola koje se identifikuju kao žene). Dodatno, potpuno se odbacuje ideja o rodu kao opresivnoj kategoriji (Stock, 2021; Lawford-Smith, 2022). Feminističke autorke koje se zalažu za očuvanje kategorije pola bivaju optužene za esencijalizam i veze sa ekstremnom dešnjicom. S tim u vezi, Stivi Džekson (Stevi Jackson) je 1992. godine ukazala na to da se optužba o navodnom esencijalizmu zloupotrebljava kako bi se ženama osporilo postojanje kao političkom subjektu i kako bi se uslovalo razmišljanje u okviru „rodnih odnosa“ umesto u okvirima ugnjetavanja žena na osnovu pola (Jackson, 1992). Druge autorke naglašavaju da je ovo

jedan od oblika brisanja žena kao subjekta, sa izgovorom rodne neutralnosti koja se zapravo ponovo vraća na nivo koji je postojao pre drugotalasne konceptualizacije ženskog subjekta (Barrett, 2016). Međutim, problem je što ovo brisanje ne ostaje na nivou epistemološke analize, već prelazi na nivo politika čiji cilj treba da bude zaštita prava žena i za šta su se, uostalom, feministkinje borile poslednja dva veka.

Drugi problem se odnosi na koncepciju mnogostrukosti identiteta te praktične implikacije u političkom polju. Prepoznavanje mnogostrukosti identiteta i diskriminacije po različitim osnovama povlači sa sobom i naučno-teorijske, ali i pravne implikacije u kontekstu antidiskriminatornih politika. Prvi, teorijski nivo, sa sobom povlači ono što su različite autorke i autori nazivali „olimpijadom potlačenih“ (Davis, Martinez, 1994). Reč je o, uslovno rečeno, detektovanju različitih marginalizovanih identiteta te takmičenju u određivanju težine potlačenosti pojedinca ili grupa, poređenjem ovih osa identiteta – pola, rase, socioekonomskog statusa, invaliditeta itd., kako bi se utvrdilo ko je najugroženiji i najpotlačeniji. Upravo je ovo debata koja se često pojavljuje u raspravama o politikama identiteta i privilegijama. Međutim, važno je naglasiti da kritike koje se odnose na ovo ne dolaze (samo) sa desne strane ideološkog spektra, već upravo suprotno, sa progresivnih pozicija. „Olimpijada potlačenih“ je koncept koji je prvi put zabeležen upravo među feministkinjama devedesetih godina XX veka, kada je Elizabet Martinez (Elizabeth Martinez) u razgovoru sa Anđelom Dejvis (Angela Davis) izjavila da opšta ideja ne sme biti takmičenje ili hijerarhija jer nema olimpijade potlačenih (*Ibid.*).

6. Proširenje ili prepreka demokratskim procesima?

Ranije je rečeno da su stranke sa svih strana ideološkog spektra prihvatile identitetske politike kao način artikulacije političkih zahteva za pojedinačne društvene grupe. Desničarske političke partije i pokreti su takođe prihvatili neke oblike antidiskriminatornih politika i u svoje prve redove doveli članove marginalizovanih grupa (na primer konzervativne i partije ekstremne desnice u Italiji i Nemačkoj koje se hvale ženama i/ili osobama homoseksualne orijentacije itd.) (Bakić, 2019). Drugim rečima, iako su identitetske politike na početku imale određene ciljeve koji su se odnosili na borbu za slobodu i vidljivost marginalizovanih društvenih procesa, kao i na demokratizaciju političkih procesa, različiti teoretičari ukazuju na drugačije (ne)nameravane posledice politika identiteta.

Dejvid Pilgrim (David Pilgrim) ističe da su identitetske politike zapravo prepreka za deliberativnu demokratiju (Pilgrim, 2022; Pilgrim,

2023). Kao i drugi, ranije pomenuti autori, Pilgrim takođe ukazuje na to da politike identiteta većinski nemaju uporišne tačke u univerzalističkim aspiracijama i ideologijama. On pravi razliku između identitetskih politika i drugog talasa ženskog pokreta, budući da žene i deca čine većinu čovečanstva. S druge strane, većina identitetskih pokreta se ne zalaže za prava svih, već za prava manjih društvenih grupa koje mogu biti različite. Kao poseban problem ističe udar na slobodu govora kao fundamentalnu demokratsku vrednost (Pilgrim, 2023).

Dodatno, Pilgrim ukazuje na pojave i procese koji prate nove, identitetske oblike organizovanja. Opsednutost subjektivnim statusom i pripadnošću određenoj grupi u savremenom dobu često stvara određeni oblik fetišizacije sopstvene grupe, što nadalje vodi etiketiranju drugih grupa kao nužno loših ili kao glavnim krivcima za tlačenje sopstvene grupe. Umesto „epistemičke skromnosti“, na delu je brzo donošenje zaključaka koje predstavlja prepreku za uspostavljanje deliberativne demokratije (Pilgrim, 2023).

Pilgrim takođe govori i o mehanizmima marginalizacije kritike koja se gotovo uvek tematizuje kao nedobronamerna i opresivna; oni koji ispostavljaju kritiku moraju biti ućutkani i/ili cenzurisani. Takav oblik razmišljanja o složenoj dinamici društvene stvarnosti nužno vodi u binarnu logiku, iako je deklarativni cilj upravo suprotno – izlazak iz ovog okvira. Na sličan način je i Mark Fišer (Mark Fisher) u svom eseju „Izlazak iz zamka vampira“ uputio kritiku hipermoralističkom karakteru identitetskih politika, primećujući da je reč o „specijalizaciji u propagiranju osećaja krivice“. Prema Fišeru, „Zamak vampira“ pokreće želja „sveštenika“ da ekskomunicira i osudi, kao i želja akademika da prvi primeti razliku. Pod „Zamkom vampira“ Fišer podrazumeva društvene pokrete koji se zasnivaju na identitetskim osnovama (Fisher, 2013). Drugi autori takođe primećuju moralistički karakter „kritike kritika“ politika identiteta putem društvenih mreža koje trpe isključivo kratke opaske umesto nijansiranog promišljanja društvene stvarnosti (Tosi, Warmke, 2020). Dodatni problem je asocijativno povezivanje kritika sa regresivnim društvenim elementima ili samim tlačiteljima, mahom ekstremnom desnicom. Najsnažniji primer za to je sukob između rodno-kritičkih feministkinja sa jedne strane i pokreta za prava transrodnih osoba sa druge. U ovoj debati se često govori da su rodno-kritičke feministkinje na „esencijalističkim“ pozicijama, pri čemu se povezuju sa desnicom. Utoliko je važnije to na koji način se pristupa ovoj raspravi (mada je teško reći da li uopšte možemo govoriti o raspravi). Reč je o otpuštanjima univerzitetskih profesorki zbog izražavanja rodno-kritičkih stavova, o pretnjama koje se upućuju aktivistkinjama i teoretičarkama, nasilju itd. (Ekis Ekman, 2023; Pilgrim, 2023; Smith, 2024; Committee For Academic Freedom, 2024). Primera radi, početkom

2024. godine, sud u Velikoj Britaniji je presudio u korist univerzitetske profesorke Džo Feniks (Jo Phoenix) koja je podnela tužbu protiv Državnog univerziteta u Engleskoj za diskriminaciju po osnovu političkih stavova. Utvrđeno je da je Feniks pretrpela diskriminaciju i uznemiravanje zbog svojih političkih stavova (koji se odnose na transrodnost i ideju da transžene nisu žene), kao i da joj Državni univerzitet nije u tome pružio zaštitu iz straha da će biti optužen da podržava i zastupa rodno-kritičke stavove (Smith, 2024). Dakle, sve ovo dovodi u pitanje krajnje implikacije identitetskih politika kako po pitanju prava pojedinačnih društvenih grupa, tako i po pitanju fundamentalnih demokratskih vrednosti.

7. Zaključna razmatranja

Identitetske politike predstavljaju moćnu silu u savremenom političkom polju. Bez obzira na odnos koji postoji prema konceptu politika identiteta, i kritičari i podržavaoci se moraju složiti oko jednog – identitet je nezaobilazan aspekt u promišljanju društvene stvarnosti. Kritičari i kritičarke sa leve strane političkog spektra (levica u najširem smislu, kao i kritika koja dolazi iz feminističkih redova) često se slažu oko činjenice da su politike identiteta bile moćna sila na početku, značajna za ukazivanje na marginalizaciju i brojne oblike nepravdi prema različitim društvenim grupama. Prepoznavanje da su žene potlačene u društvu je važno; bilo da se slažemo sa tim da su ženska prava identitetske politike ili ne, ono što je sigurno jeste to da je legislativni okvir koji prepoznaje poseban položaj žena u društvu (a koji je uslovljen polom, kao društvenom kategorijom) bio važan za borbu protiv različitih oblika nasilja i diskriminacije. Zakoni nisu fundamentalni izraz oslobođenja žena, ali su važni za zaštitu u procesu dalje borbe za prava.

S druge strane, decenija identitetskih politika ukazuje i na drugačije implikacije. Fragmentacija društvenih pokreta i borbi, te nemogućnost pronalaska dugoročnijih strategija borbe i političkih ciljeva koji bi bili međusobno kompatibilni samo su jedan aspekt ovog problema. Drugi aspekt se odnosi na uticaj identitetskih politika na demokratske procese i mogućnost pregovaranja o položaju različitih marginalizovanih grupa koje zahtevaju određena prava.

U radu je pomenut primer sukoba između feminističkog pokreta i pokreta za prava transrodnih osoba, ali to zasigurno nije jedini primer. Reč je pre o simptomima dubljeg problema fragmentacije i postmoderne relativizacije pojmova iza kojih ne ostaje mnogo mogućnosti za preciznu analizu društvene stvarnosti ili imenovanje različitih fenomena u njoj.

Zato ostaje pitanje kako će se svi pomenuti problemi i sukobi razrešiti u budućnosti te na koji način će političko polje, u najširem mogućem smislu, izgledati u budućnosti.

Literatura

- Alcoff, L. (1988). Cultural feminism versus post-structuralism: The identity crisis in feminist theory. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 13(3): 405–436.
- Brubaker, R. (2001). Au-delà de l'“identité”. *Actes de la recherche en sciences sociales*, 139(3): 66–85.
- Bauman, Z. (1998). On glocalization: Or globalization for some, localization for some others. *Thesis Eleven*, 54(1): 37–49.
- Bauman, Z. (2009). *Fluidni život*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Batler, Dž. (2001). *Tela koja nešto znače*. Beograd: Fabrika knjiga.
- Bernstein, M. (2005). Identity politics. *Annual Review of Sociology*, 31: 47–74.
- Brown, W. (2020). *States of Injury: Power and Freedom in Late Modernity*. Princeton University Press.
- Brown, W. (2020). Nine UK universities label gender critical academics ‘transphobes’, investigation reveals. Committee for Academic Freedom. (2024). Retrieved March 20, 2024, from <https://afcomm.org.uk/2024/01/15/nine-uk-universities-label-gender-critical-academics-transphobes-investigation-reveals/>
- Butler, J. (2010). *Nevolja s rodom*. Loznica: Karpos.
- Calhoun, C. (ed.). (2002). *Dictionary of the Social Sciences*. Oxford University Press.
- Collective, C. R. (1977). *The Combahee River Collective Statement*.
- Committee for Academic Freedom. (2024). Nine UK universities label gender critical academics ‘transphobes’, investigation reveals. Retrieved March 20, 2024, from <https://afcomm.org.uk/2024/01/15/nine-uk-universities-label-gender-critical-academics-transphobes-investigation-reveals/>
- Davis, A. & Martinez, E. (1994). Coalition building among people of color. *Inscriptions*, 7: 42–53.
- Ekman, K. E. & Mäki, K. (2023). *On the Meaning of Sex: Thoughts about the New Definition of Woman*. Spinifex Press.
- Elshtain, J. B. (1995). *Democracy on Trial*. New York, Basic Books.
- Fanon, F. (2015). *Crna koža, bele maske*. Novi Sad: Mediterran.
- Findlen, B. (ed.). (1995). *Listen Up: Voices from the Next Feminist Generation*. Seattle. Seal Press.
- Firestone, S. (1970). *Dialectic of Sex*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Fisher, M. (2013). *Exiting the Vampire Castle*. The North Star: 22.
- Foucault, M. (1983). On the genealogy of ethics: an overview of work in progress. In: Dreyfuss, H. and Rabinow, P. (eds.). *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*. Chicago: University of Chicago Press: 229–252.

- Gitlin, T. (1994). From Universality to Difference: Notes on the Fragmentation of the Idea of the Left. In: Calhoun, C. (ed.). *Social Theory and the Politics of Identity*. Wiley-Blackwell: 150–174.
- Guillaumin, C. (1979) 'Question de difference', *Questions féministes*, 6, Sept, pp. 3–21. Translated Guillaumin (1982).
- Habermas, J. (1985). The Theory of Communicative Action, Volume 1: *Reason and the Rationalization of Society* (Vol. 1). Beacon Press.
- Harvey, D. (1996). *Justice, Nature and the Geography of Difference*. Oxford: Blackwell.
- Harvey, D. (2004). Class relations, social justice and the politics of difference. In: *Place and the Politics of Identity*. Routledge: 41–65.
- Hekman, S. (1999). Identity crises: Identity, identity politics, and beyond. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 2(1): 3–26.
- Hobsbawm, E. (1996). Identity politics and the Left. *New Left Review*, 217: 38–47.
- Kurzweily, J., Pérez, M. & Spiegel, A. D. (2023). Identity politics and social justice. *Dialectical Anthropology*, 47(1): 5–18.
- Inglehard, R. (1990). *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton, NJ: Princeton Univ. Press.
- Jackson, S. (2009). The amazing deconstructing woman. U: Cameron, D. et al., *The Trouble and Strife Reader*. Bloomsbury Publishing.
- Kauffman, L. A. (1990). The anti-politics of identity. *Socialist. Review*, 90(1): 67–80.
- Kurzweily, J., Pérez, M. & Spiegel, A. D. (2023). Identity politics and social justice. *Dialectical Anthropology*, 47(1): 5–18.
- Laraña, E., Johnston, H. & Gusfield, J. R. (eds.). (1994). *New Social Movements: From Ideology to Identity*. Temple University Press.
- Lawford-Smith, H. (2022). *Gender-critical feminism*. Oxford University Press.
- Leonard, D. & Adkins, L. (eds.). (1996). *Sex in Question: French materialist feminism*. Taylor & Francis.
- Longman, L. (1994). From capitalist tragedy to postmodern farce: The eighteenth broomstick of H. Ross Perot. *Rethining. Marxism*, 7(4): 115.
- Lyotard, J. F. (1994). *The Postmodern Condition. The Postmodern Turn: New Perspectives on Social Theory*. Cambridge University Press, Cambridge, England: 27–38.
- MacKinnon, C. A. & MacKinnon, C. A. (1979). *Sexual Harassment of Working Women: A Case of Sex Discrimination* (Vol. 19). Yale University Press.
- Malik, K. (2023). *Not So Black and White: A History of Race from White Supremacy to Identity Politics*. Hurst Publishers.
- Millet, K. (1970). *The Sexual Politics*. Urbana: University of Illinois Press.
- Millet, K. (2000). *Sexual Politics*. (1970). Urbana: University of Illinois Press.
- Melucci, A. (1989). *Nomads of the Present*. London: Hutchinson Radius

- Moran, M. (2015). *Identity and Capitalism*. London: Sage.
- Moran, M. (2018). Identity and identity politics: A cultural-materialist history. *Historical Materialism*, 26(2): 21–45.
- Pichardo, N. A. (1997). New social movements: A critical review. *Annual Review of Sociology*, 23(1): 411–430.
- Piore, M. J. (1995). *Beyond Individualism*. Cambridge, University Press.
- Pilgrim, D. (2022). Identity Politics: Where Did It All Go Wrong?. *Identity Politics*, 1–100.
- Pilgrim, D. (2023). Race, ethnicity and the limitations of identity politics. *Journal of Critical Realism*, 22(2): 240–255.
- Rorty, R. (1998). Human rights, rationality, and sentimentality. *Headline Series*, (318), 116.
- Schlesinger, P. (1991). Media, the political order and national identity. *Media, Culture & Society*, 13(3): 297–308.
- Pateman, C. (1988). *Sexual Contract*. Stanford University Press.
- Smith, J. (2024). *Jo Phoenix wins tribunal case over gender-critical views*. Retrieved March 20, 2024, from <https://unherd.com/newsroom/jo-phoenix-wins-tribunal-case-over-gender-critical-views/>
- Stock, K. (2021). *Material Girls: Why Reality Matters for Feminism*. Hachette UK.
- States of injury: *Power and Freedom in Late Modernity*. Princeton University Press.
- Swingewood, A. (1919). *A Short History of Sociological Thought*. London: Red Globe Press.
- Tosi, J. & Warmke, B. (2020). *Grandstanding: The Use and Abuse of Moral Talk*. Oxford University Press, USA.
- Touraine, A. (1981). *The Voice and the Eye: An Analysis of Social Movements*. Cambridge, UK: Cambridge University Press
- Vulstonkraft, M., Mastilović, R. & Duhaček, D. (1994). *Odbrana prava žene*. Filip Višnjić.
- Walker, R. (ed.) (1995). *To Be Real: Telling the Truth and Changing the Face of Feminism*. New York, Doubleday.
- West, C. (1995). The New Cultural Politics of Difference. In: Rajchman, J. (ed.). *The Identity in Question*. New York: Routledge: 147–171.
- Wiarda, H. (2014). *Political Culture, Political Science, and Identity Politics. An Uneasy Alliance*. Routledge.
- White, S. (1991). *Political Theory and Postmodernism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Whittier, N. (2017). Identity politics, consciousness-raising, and visibility politics. *The Oxford Handbook of US Women's Social Movement Activism*: 376–397.
- Wrong, D. H. (2003). *Reflections on a Politically Skeptical Era*. New Brunswick, NJ: Transaction Books.

Identity politics in the 21st century: Recognition of differences or universalization of particularities?

Abstract: This work aims to point out certain questions and directions of criticism related to identity politics as the dominant form of articulating political demands, which has also set the framework for organizing various social groups since the 1970s. Although philosophical roots and inspirations can be found in the works of numerous philosophers and feminist thinkers, from Mary Wollstonecraft to Frantz Fanon, this specific term is related to the second half of the 20th century and the strengthening of new social movements, primarily in the United States. Regardless of the directions of criticism, social theorists, today agree on one thing – the concept of identity is necessary for understanding contemporary political discourse, as well as one's self, social movements, possibilities for resistance, solidarity, and so on.

The beginning of identity politics is tied to the Combahee River Collective, in which black feminists emphasized the uniqueness of their own experiences as the basis of oppression. The idea of organizing around one axis of identity was the cornerstone of new social movements – feminist, LGBT, movements for the rights of African Americans, and ecological movements. This also meant moving away from traditional coalition politics of elected political parties on the left, right, or center, which would incorporate the demands of individual social groups into their political agendas. Traditional political parties have also adopted some aspects of these policies: anti-discrimination, tolerance, and the idea of diversity and differences. This applies not only to center and left-wing parties but also to conservative and far-right parties in line with their own political needs, with women leading extreme right-wing parties in Italy and Germany. Critics, on the other hand, emphasize that validating individual identities is only a shattered facade of true equality and freedom for various social groups while pointing out problematic tendencies regarding the (im)possibility of negotiating political demands of individual identities.

In line with the above, this work will point out the history of identity politics, the development of this concept, and different perspectives from which criticism comes, including those from the left, right, and feminist movements.

Key words: identity politics, political organization, diversity, human rights